

بررسی فیتوشیمیایی اسانس گیاه دارویی آوندول (*Smyrniium cordifolium* Boiss.) در رویشگاه‌های

مختلف شهرستان بویراحمد

نظام آرمند^{۱*} و اسفندیار جهانتاب^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۷/۱۵ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۷/۱۰/۰۴

چکیده

گیاه آوندول با نام علمی *Smyrniium cordifolium* Boiss. گیاهی معطر و بومی، متعلق به تیره چتریان (Apiaceae) می‌باشد. هدف از پژوهش حاضر بررسی و مقایسه تنوع کمی و کیفی اسانس گیاه آوندول و مقایسه آن در سه رویشگاه گرگو، محمودآباد و دارشاهی در شهرستان بویراحمد می‌باشد. بدین منظور، پس از جمع‌آوری سرشاخه‌های گلدار گیاه و خشک نمودن در محیط آزمایشگاه، اسانس گیاه مورد مطالعه، با استفاده از روش تقطیر با آب (طرح کلونجر) استخراج شده و شناسایی و جداسازی مواد موثره اسانس‌ها، توسط دستگاه‌های GC-FID و GC/MS انجام شد. نتایج نشان داد میزان بازدهی اسانس در رویشگاه‌های مختلف دارای تفاوت معنی‌داری می‌باشد. به طوری که عملکرد متوسط اسانس از سه تیمار مورد مطالعه گرگو، محمودآباد و دارشاهی به ترتیب به میزان ۰/۲۵، ۰/۱۷ و ۰/۲۲ درصد بر مبنای وزن خشک گیاه (وزنی/ وزنی)، محاسبه گردید. مقایسه‌ای مواد موثره نشان داد که شش ترکیب شیمیایی کوروزرن (۴۵/۷ درصد)، منتوفوران (۲۹/۸ درصد)، بتا-المن (۲۹/۱ درصد)، آرومادندرن (۲۰/۶ درصد)، آلفا-سدرن (۱۶/۹ درصد) و ژرمارکن دی (۱۶/۵ درصد) از مهم‌ترین ترکیبات غالب و مشترک در هر سه رویشگاه بودند. بر اساس نتایج، بیشترین میزان اجزای شاخص و مشترک مربوط به ترکیب شیمیایی کوروزرن در رویشگاه محمودآباد و کمترین میزان اجزای شاخص و مشترک مربوط به آلفا-سدرن در رویشگاه گرگو است. با توجه به یافته‌های تحقیق حاضر کمیت و کیفیت شاخص‌های اسانس استحصالی گیاه آوندول در رویشگاه‌های مختلف متفاوت و تحت تاثیر عوامل محیطی قرار دارد.

واژه‌های کلیدی: آوندول، اسانس، رویشگاه‌های مختلف، ژرمارکن دی، کوروزرن.

^۱ - عضو هیات علمی دانشگاه صنعتی خاتم الانبیاء بهبهان

* نویسنده مسئول: armand@bkatu.ac.ir

^۲ - گروه مرتع و آبخیزداری، دانشکده کشاورزی، دانشگاه فسا، فسا، ایران

مقدمه

مراتع علاوه بر تولید علوفه، دارای محصولات فرعی دیگری مانند گیاهان دارویی و صنعتی هستند که بعضی از آنها مانند باریجه، آنگوزه، شیرین بیان و سقز جزو اقلام صادراتی کشور می‌باشند (۱۴ و ۲۲). تاکنون قریب به شمار ۲۰۰۰ گونه از ۸۷ تیره گیاهی معطر، شناسایی گردیده (۲۳) که در این بین، گیاهان خانواده چتریان یکی از ذخایر ژنتیکی مهم گیاهی به شمار می‌رود و به واسطه دارا بودن ترکیبات معطر متنوع و وجود گونه‌های گیاهی ارزشمند دارویی، در زمره خانواده‌های گیاهی شاخص قرار دارد. از میان خانواده‌های مختلف گیاهی، چتریان (Apiaceae) گیاهان دارویی و صنعتی بیشتری را شامل می‌شوند (۱۴) و در میان جنس‌های مختلف این خانواده گیاهی، جنس *Smyrniium* دارنده تنها یک گونه اندمیک با عنوان علمی *Smyrniium cordifolium* Boiss. در ایران می‌باشد (۳۱). *S. cordifolium* که با نام‌های بومی و انحصاری آوندول و پنومه معرفی گردیده (۲۳)، گیاهی دوساله است که پراکنش گسترده‌ای در پهنه‌ی جغرافیایی زاگرس در غرب و جنوب غرب ایران و به‌ویژه در مراتع استان کهگیلویه و بویراحمد در محدوده‌های رویشگاهی گرگو، تنگ سرخ، گردنه‌های خهکلون و ماه پرویز دارد (۳۱) (شکل ۱). علیرغم کاربرد این گونه‌ی دارویی در طب سنتی ایران به‌عنوان اغذیه‌ای مقوی، مدر، ارگانیک و دافع سنگ‌های مجاری ادراری (۳۲)، وجود ترکیبات ارزشمند شیمیایی نظیر کوروزرن، کوروزرنون و ژرمارکرن دی (۴)، اثبات اثرگذاری آنتی‌باکتریال عصاره‌ی حاصله از آن (۳) و همچنین پراکنش چشمگیر در مراتع استان کهگیلویه و بویراحمد (۳۱)، کمتر مورد توجه پژوهشگران این حوزه واقع گردیده است.

تیریلینی و همکاران (۱۹۹۶) پس از مطالعه فیتوشیمیایی گیاه دارویی *Smyrniium perfoliatum* دریافتند که چهار ترکیب شیمیایی آرومادندرن، آلفا-سانتالن، نریل ایزووالرات و گاماموئیرولین در اندام‌های هوایی و سه ترکیب آلفاپنین، آرومادندرن و آلفاترپینیلوالرات در روغن فرار حاصله از اندام‌های زیرزمینی، غالب می‌باشند (۳۳). اسماعیلی و امیری (۲۰۰۶) در راستای انجام پژوهشی با هدف ارزیابی اجزاء شیمیایی موجود در اسانس حاصله از گیاه آوندول در استان لرستان در مراحل مختلف فنولوژیکی،

دو ترکیب کوروزرن و کوروزرنون را به‌عنوان اجزاء غالب مشاهده نموده و سه جزء ژرمارسرن دی، ایزوپیمارول و فیلوکلادانال را شاخص معرفی نموده و همچنین سهم سزکوئی‌ترپنها را در قیاس با سایر ترکیبات، عمده گزارش نمودند. همچنین آن‌ها مجدداً دو ترکیب کوروزرن و کوروزرنون را غالب و سه جزء ژرمارسرن دی، ایزوپیمارول و فیلوکلادانال را شاخص معرفی نمودند. بررسی فیتوشیمیایی *Smyrniium cordifolium* توسط امیری (۲۰۰۶) نشان داد که از میان ۱۴ ترکیب شناسایی‌شده در اسانس حاصل، کوروزرن و کوروزرنون و ژرمارسرن دی شاخص بوده‌اند (۳). امیری و همکاران (۲۰۰۷) طی پژوهشی با هدف آنالیز روغن فرار موجود در گیاه دارویی آوندول، پنج ترکیب شیمیایی کوروزرن، کوروزرنون، ژرمارکرن دی، ایزوپیمارول و فیلوکلادانول را به‌عنوان اجزاء شاخص معرفی نموده و اظهار داشتند که سزکوئی‌ترین‌ها بیشترین سهم را در مقایسه با سایر ترکیبات، دارا می‌باشند (۴).

شناخت گیاهان دارویی در عرصه‌های منابع طبیعی و مرتعی هر منطقه یکی از گام‌های بنیادی و مهم در زمینه توسعه پایدار گیاهان دارویی بوده و می‌تواند اطلاعات پایه‌ای مهمی را در اختیار محققان گرایش‌های مختلف این حوزه تحقیقاتی و کاربردی قرار دهد.

میزان اسانس و ترکیبات مختلف آن تا حد زیادی به عوامل اکولوژیکی (عوامل اقلیمی، توپوگرافی و خاکی) وابسته است. گیاهان دارویی از نظر اقتصادی زمانی به صرفه هستند که میزان ترکیبات آنها به حد بهینه و مطلوب رسیده باشد. بنابراین با اطلاع از عوامل اکولوژیکی موثر بر ترکیبات گیاهان دارویی می‌توان در زمینه کشت و توسعه گیاهان دارویی اقدام کرد. بهره‌برداری اقتصادی از گیاهان معطر موجود در عرصه‌های طبیعی، با نظر به اثرگذاری مولفه‌های اکولوژیکی بر بیوسنتز متابولیت‌های ثانویه‌ی آنها، متغیر بوده به نحوی که مطابق یافته‌های تحقیقات مرتبط، مولفه‌های کمی و کیفی این ترکیبات فرعی، به وضوح از فاکتورهای رویشگاهی نظیر نوع اقلیم، عرض جغرافیایی، جهت شیب، میزان ارتفاع از سطح دریا و شاخصه‌های فیزیکوشیمیایی خاک (۱۳ و ۲۹)، تاثیر می‌پذیرد و در مجموع، تطابق توده‌های گیاهی با شرایط محیطی حاکم بر

رویشگاه آن در طی زمان، عامل ایجاد تنوع ژنتیکی و متعاقبا تشکیل کموتایپ‌های متفاوت است.

بنابراین با نظر به اهمیت اسانس استحصالی از گیاه دارویی *S. cordifolium* به واسطه حضور ترکیبات ارزشمندی نظیر کوروزرن، کوروزرنون و ژرماسرن دی (۴) و عنایت به اینکه مضاف بر طبیعت ژنتیکی گیاه، شاخصه‌های رویشگاهی نیز می‌توانند بر مولفه‌های کمی و کیفی اسانس حاصله از گیاهان آروماتیک اثری قابل تامل برجای گذارند (۱۳ و ۲۹)، لذا بررسی رفتارهای اکولوژیکی و شناسایی مناسب‌ترین مکان رویش گیاهان آروماتیک، گامی موثر در جهت ترویج شیوه‌های علمی کشت و تولید این گیاهان بوده و ضمن کاهش فشار بر عرصه‌های مرتعی و حفاظت ذخایر طبیعی، بهداشت و سلامت جامعه نیز به سبب عدم استفاده از اسانس‌های سنتتیک تضمین خواهد شد. با توجه به پراکنش فراوان گیاه آوندول در مناطق غرب و جنوب غربی کشور ایران و اهمیت ترکیبات ارزشمند آن، ضرورت معرفی شرایط بهینه اکولوژیک در کشت و توسعه این گیاه ضروری به نظر می‌رسد. پژوهش جاری نیز در همین راستا، با هدف بررسی تنوع فیتوشیمیایی گیاه *S. cordifolium* و معرفی کموتایپ‌های آن در سه رویشگاه گرگو، محمودآباد و دارشاهی در شهرستان بویراحمد انجام شد.

شکل ۱: گیاه دارویی *Smyrniurn cordifolium* Boiss.

مواد و روش‌ها

نمونه‌گیری و آنالیز مواد گیاهی

سرشاخه‌های گلدار گیاه *S. cordifolium* در خرداد ماه سال ۱۳۹۳ از سه رویشگاه طبیعی شامل سه منطقه گرگو،

محمودآباد و دارشاهی، که جهت انجام این تحقیق مناسب تر بودند، انتخاب و جمع‌آوری شد. منطقه گرگو در محور جاده یاسوج - شیراز و دارای متوسط ارتفاع از سطح دریا ۲۴۴۰ متر و اقلیم نیمه‌مرطوب می‌باشد. منطقه محمودآباد با متوسط ارتفاع از سطح دریا ۱۹۹۵ متر و اقلیم نیمه‌مرطوب می‌باشد. منطقه دارشاهی در محور جاده یاسوج - اصفهان با متوسط ارتفاع از سطح دریا ۱۶۵۰ متر و اقلیم نیمه‌مرطوب دارد. در هر منطقه با توجه به مقدار و وسعت محدوده‌های تعیین شده ۳ ترانسکت به صورت تصادفی مستقر شد. سپس در امتداد هر ترانسکت به ازای هر ۱۰ متر یک پلات با ابعاد ۲*۲ متر مستقر گردید. سپس در هر ترانسکت، در سه پلات، اقدام به برداشت پایه‌های سالم، جوان، عاری از آفات و حشرات به قدر نیاز برای انجام عملیات استخراج اسانس (معمولا ۸۰-۱۰۰ گرم است که با توجه به ظرفیت بالن دستگاه کلونجر، قابل تعیین است) گردید. نمونه‌ها پس از پاک‌نمودن و تفکیک کامل سرشاخه‌های حاوی گل از کل پیکره‌ی گیاه، در محیط آزمایشگاه خشک گردیدند (۲۶). سپس نمونه‌های خشک شده به منظور ایجاد بیشترین سطح تماس با آب موجود در بالون دستگاه استخراج اسانس، توسط آسیاب خردشده و میزان ۱۰۰ گرم از پودر حاصل با اضافه نمودن حجم معینی آب مقطر به روش تقطیر با آب و دستگاه طرح کلونجر طبق فارماکوپه بریتانیا (۷) به مدت ۵ ساعت اسانس‌گیری شدند و بازده اسانس (درصد حجم به وزن خشک) محاسبه گردید (۵). علاوه بر این به منظور حذف رطوبت موجود در اسانس استحصالی، از سدیم سولفات، استفاده شد. نمونه‌های اسانس استخراج شده تا زمان انجام مراحل آنالیز توسط دستگاه‌های GC و GC/MS، در شیشه‌های کوچک تیره و دربسته در یخچال و دمای ۴ درجه‌ی سانتیگراد نگهداری گردیدند (۲۶).

نمونه‌گیری و آنالیز نمونه‌های آدافیکی

در امتداد هر ترانسکت، در سه پلات، پارامترهای خاک شامل: بافت خاک، درصد کربن آلی، قابلیت هدایت الکتریکی، اسیدیته، ازت، پتاسم و فسفر خاک تعیین گردیدند. جهت تعیین ویژگی‌های خاک، نمونه‌های خاک به آزمایشگاه منتقل شدند. پس از حفر پروفیل به عمق ۳۰-۰ سانتی‌متر (عمق فعال ریشه) و جمع‌آوری نمونه‌های خاک

ترکیبات اسانس و منابع معتبر (۱ و ۱۰)، مقایسه طیف جرمی هر یک از اجزاء تشکیل دهنده اسانس با نمونه مشابه موجود در کتابخانه دستگاه GC-MS و نهایتاً تزریق همزمان نمونه‌های استاندارد از ترکیبات شیمیایی شناسایی شده در تیمارها، صورت پذیرفت (۱).

تجزیه و تحلیل

آزمون تجزیه واریانس و مقایسه میانگین چند دامنه‌ای دانکن جهت مقایسه شاخصه‌های کمی و کیفی اسانس استحصالی از رویشگاه‌های متفاوت گیاه استفاده شد. ضمناً به منظور ارزیابی نحوه پیوند میان شاخصه‌های خاک و اسانس حاصله از گیاه نامبرده از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد و کلیه تجزیه و تحلیل‌ها در نرم‌افزار SPSS انجام شد و در پایان، جداول و نمودارها در محیط نرم‌افزاری Excel رسم شد.

نتایج

نتایج حاصل از شاخصه‌های کمی و کیفی اسانس نظیر میزان متوسط بازدهی، شمار، نوع و گروه اجزاء شیمیایی موجود در روغن فرار حاصله از گیاه دارویی آوندول، در رویشگاه‌های مورد ارزیابی در قالب جداول و نمودارهایی گزارش گردیده است. همانطور که شکل ۲ نشان می‌دهد میزان بازدهی اسانس استحصالی گیاه آوندول در رویشگاه‌های مختلف دارای تفاوت معنی‌داری می‌باشد. به‌طوری‌که عملکرد متوسط روغن معطر استحصالی از سه تیمار مورد مطالعه گرگو، محمودآباد و دارشاهی به ترتیب به میزان ۰/۲۵ درصد، ۰/۱۷ درصد و ۰/۲۲ درصد بر مبنای وزن خشک گیاه، محاسبه گردیده است (بیشترین میزان مربوط به منطقه گرگو و کمترین میزان مربوط به منطقه محمودآباد) (شکل ۲ و جدول ۱).

آنالیز حاصله از دستگاه‌های کروماتوگراف گازی و کروماتوگراف گازی متصل به طیف‌سنج جرمی، منجر به شناسایی ۱۷ ترکیب و ۹۸/۲ درصد از کل اجزاء شیمیایی موجود در اسانس استحصالی از گیاه در منطقه گرگو، شناسایی ۱۲ ترکیب و ۹۷/۲ درصد از کل اجزاء شیمیایی موجود در اسانس استحصالی از گیاه در منطقه محمودآباد، شناسایی ۱۲ ترکیب و ۹۶/۹ درصد از کل اجزاء شیمیایی موجود در اسانس استحصالی از گیاه در منطقه دارشاهی

در سطح هریک از رویشگاه‌ها، اقدام به خشک نمودن نمونه‌ها و خرد کردن کلوخه‌های موجود و عبور از الک ۲ میلی‌متری گردید. سپس نمونه‌های مذکور به منظور آنالیز شاخصه‌های فیزیکی و شیمیایی به آزمایشگاه خاکشناسی منتقل گردیدند. برخی خصوصیات فیزیکوشیمیایی خاک شامل قابلیت هدایت الکتریکی (EC)، اسیدیته (pH)، درصد ماده آلی (روش والکلی و بلک)، بافت خاک (روش هیدرومتری)، فسفر قابل جذب گیاه (P) (روش اولسن)، نیتروژن کل (N) (کج‌دال) و پتاسیم قابل جذب (K) (استات آمونیوم نرمال) اندازه‌گیری شدند (۱۹).

دستگاه کروماتوگراف گازی (GC-FID)

گاز کروماتوگراف مدل 6890 N دارای ستون موئینه به طول ۳۰ متر و قطر داخلی ۰/۲۵ میلی‌متر و ضخامت لایه‌ی فاز ساکن ۰/۵ میکرون و با نام تجاری HP-5 می‌باشد. برنامه‌ریزی حرارتی ستون از دمای اولیه‌ی ۵۰ درجه سانتی‌گراد شروع شده و در هر دقیقه ۵ درجه سانتی‌گراد افزایش یافته و در دمای ۲۵۰ درجه سانتی‌گراد متوقف می‌گردید. درجه حرارت محفظه تزریق، ۲۵۰ درجه سانتی‌گراد تنظیم شد. آشکارساز مورد استفاده در دستگاه کروماتوگرافی گازی، از نوع FID (آشکارساز یونیزاسیون شعله‌ای) بوده که از گاز هلیوم به‌عنوان گاز حامل استفاده شده و شدت جریان این گاز، ۱ میلی‌متر بر دقیقه، تنظیم گردید.

دستگاه کروماتوگراف گازی متصل به طیف سنج جرمی (GC/MS)

مدل دستگاه مورد استفاده، 5975 B بوده و طول ستون مورد استفاده ۳۰ متر و قطر ۰/۲۵ میلی‌متر می‌باشد. ضخامت فیلم ۰/۵ میکرومتر است. برنامه‌ریزی حرارتی از ۵۰ الی ۲۵۰ درجه سانتی‌گراد با سرعت ۵ درجه در دقیقه می‌باشد. گاز حامل، هلیوم بوده و شدت جریانی برابر ۱ میلی لیتر بر دقیقه داشت. دمای محفظه یونیزاسیون و کوادرپل به ترتیب، ۲۳۰ و ۱۵۰ درجه سانتی‌گراد بوده و انرژی یونیزاسیون نیز معادل ۷۰ الکترون ولت تنظیم گردید.

شناسایی اجزاء شیمیایی موجود در نمونه‌های اسانس مورد مطالعه

شناسایی ترکیبات شیمیایی موجود در نمونه‌های استحصالی از سه روش انجام مقایسه میان شاخص بازدار

و کمترین میزان اجزای شاخص و مشترک مربوط به آلفا-سدرن در رویشگاه گرگو است. ترکیب بتا-المن در رویشگاه دارشاهی بیشترین و در رویشگاه محمودآباد کمترین مقدار را دارا بود. ترکیب منتوفوران در رویشگاه محمودآباد بیشترین و در رویشگاه دارشاهی کمترین مقدار را دارا بود.

گردید (جدول ۱). مقایسه‌ای مواد موثره نشان داد که شش ترکیب شیمیایی منتوفوران، بتا-المن، آلفا-سدرن، آرومادندرن، ژرماکرن دی و کوروزرن از مهم‌ترین ترکیبات غالب و مشترک در هر سه رویشگاه بودند (جدول ۱). بر اساس نتایج بیشترین میزان اجزای شاخص و مشترک مربوط به ترکیب شیمیایی کوروزرن در رویشگاه محمودآباد

جدول ۱: معرفی اجزاء شیمیایی موجود در اسانس استحصالی از گیاه آوندول در سه رویشگاه مورد مطالعه

ردیف	نام ترکیب	درصد ترکیب‌های شیمیایی در رویشگاه‌های مورد مطالعه			شاخص بازاری	روش شناسایی
		دارشاهی (ارتفاع از سطح دریا: ۱۶۵۰ متر)	محمود آباد (ارتفاع از سطح دریا: ۱۹۹۵ متر)	گرگو (ارتفاع از سطح دریا: ۲۴۴۰ متر)		
1	Hexanal	-	-	۵/۱	۸۰۵	RI,MS,CoI
2	Santene	۴/۳	-	-	۸۸۰	RI,MS,CoI
3	Pinene	۷/۲	-	۴/۱	۹۳۴	RI,MS,CoI
4	Camphene	-	-	۳/۶	۹۴۷	RI , MS
5	Limonene	-	-	۱/۳	۱۰۲۸	RI , MS
6	Menthofuran	۵/۶	۱۴/۷	۹/۵	۱۱۶۰	RI , MS
7	Benzofuran 2,3-dimethyl-	۱/۷	-	-	۱۲۱۵	RI,MS,CoI
8	Pulegone	-	-	۴/۸	۱۲۳۰	RI,MS,CoI
9	Elemene	۱۲/۵	۷/۵	۹/۱	۱۳۸۵	RI , MS
10	Sativene	-	-	۲/۵	۱۳۹۴	RI , MS
11	Cresol acetate methyl-	۸	۵/۳	-	۱۴۰۰	RI,MS,CoI
2۱	Cedrene	۵/۲	۷/۶	۴/۱	۱۴۱۴	RI,MS,CoI
3۱	Elemene	-	۶/۱	-	۱۴۳۰	RI,MS,CoI
14	Aromadendrene	۱۰/۲	۵/۳	۵/۱	۱۴۳۶	RI , MS
5۱	Germacrene D	۵	۵/۸	۵/۷	۱۴۸۲	RI , MS
۶1	Curzerene	۸/۷	۲۶/۷	۱۰/۳	۱۴۹۶	RI , MS
17	Quinoline -isopropyl-	-	-	۵/۳	۱۵۰۶	RI , MS
18	bicyclogermacrene	۲۳	-	۸/۲	۱۵۰۷	RI , MS
19	Furanodiene	-	۳/۴	-	۱۵۱۰	RI,MS,CoI
20	Tropolone	-	۴/۶	-	۱۵۳۷	RI , MS
21	Germacrene B	۵/۵	-	۷/۷	۱۵۵۸	RI , MS
22	Caryophyllene oxide	-	۸/۱	۸/۷	۱۵۸۰	RI , MS
23	Guaiol	-	۲/۱	-	۱۶۰۵	RI , MS
24	Nonadecene	-	-	۳/۱	۱۸۹۶	RI , MS
Number of identified compounds		۱۲	۱۲	۱۷		
Yield of the oil %		۰/۲۲	۰/۱۷	۰/۲۵		
Monoterpene hydrocarbons		۷/۲	-	۹		
Oxygenated monoterpenes		۵/۶	۱۴/۷	۱۴/۳		
Sesquiterpene hydrocarbons		۶۱/۴	۳۲/۳	۴۲/۴		
Oxygenated sesquiterpenes		۸/۷	۴۰/۳	۱۹		
Nonterpenes compounds		۱۴	۹/۹	۱۳/۵		
Total identified		۹۶/۹	۹۷/۲	۹۸/۲		

RI: شاخص بازاری، MS: طیف جرمی، CoI: تزریق همزمان نمونه‌های استاندارد

بیشترین میزان بازدهی اسانس گیاه آوندول در جمعیت گرگو (۰/۲۵ درصد) و کمترین میزان بازدهی اسانس گیاه آوندول مربوط به جمعیت محمودآباد (۰/۱۷ درصد) است.

نتایج نشان داد میزان بازدهی روغن استحصالی گیاه آوندول در رویشگاه‌های مورد مطالعه دارای تفاوت معنی‌داری می‌باشند. همان‌طور که شکل ۲ نشان می‌دهد

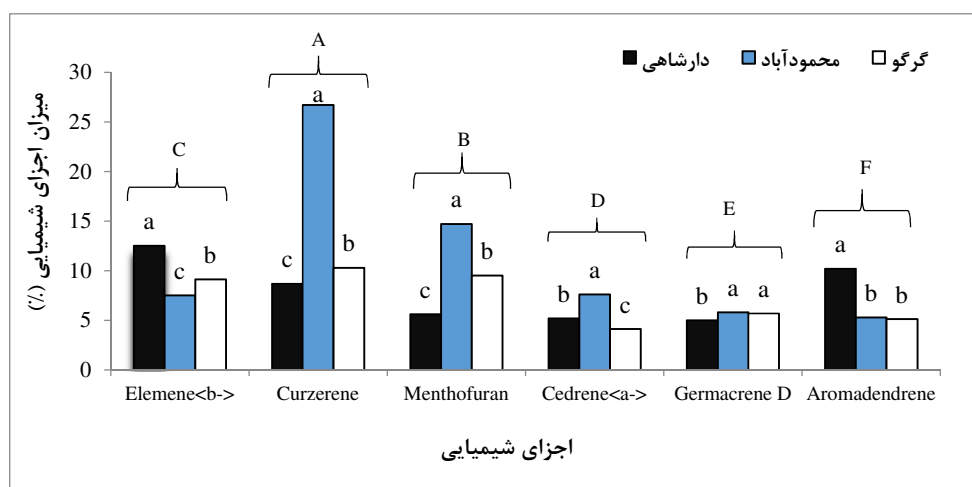
میزان بازدهی اسانس گیاه آوندول در جمعیت دارشاهی، ۲۲/۰ درصد می‌باشد (شکل ۲).

شکل ۲: مقایسه میزان بازدهی اسانس گیاه آوندول در سه رویشگاه مورد مطالعه (** حروف لاتین نشان‌دهنده نتایج مقایسه میانگین‌ها با $\text{Mean} \pm \text{SE}$) (با آزمون دانکن است).

نتایج حاصل از بررسی اجزای شیمیایی شاخص و مشترک حاکی از اختلاف معنی‌دار این ترکیبات در رویشگاه‌های مختلف است. بر اساس نتایج بیشترین میزان اجزای شاخص و مشترک مربوط به ترکیب شیمیایی کوروزرن در رویشگاه محمودآباد و کمترین میزان اجزای شاخص و مشترک مربوط به آلفا- سدرن در رویشگاه گرگو است (شکل ۳).

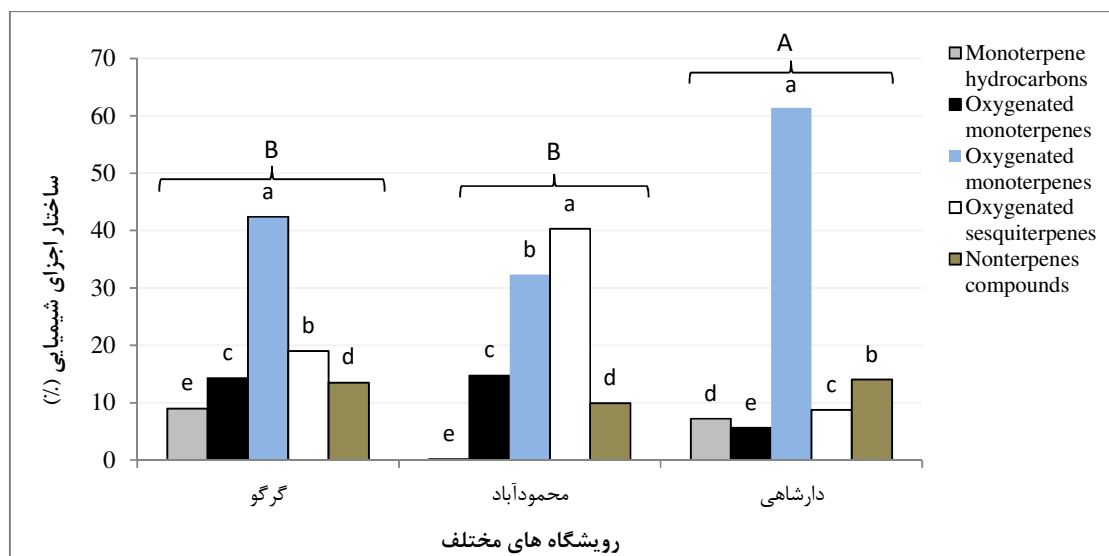
نتایج حاصل از بررسی مقایسه تعداد اجزای شیمیایی در رویشگاه‌های مختلف نشان داد، به لحاظ آماری میان تعداد اجزاء شیمیایی شناسایی شده در نمونه‌های مورد مطالعه، در رویشگاه گرگو با رویشگاه‌های دارشاهی و محمودآباد تفاوت معنی‌داری وجود دارد، اما مناطق محمودآباد و دارشاهی به لحاظ تعداد اجزای شیمیایی با همدیگر تفاوت معنی‌داری نداشتند.

شکل ۳: مقایسه اجزاء شیمیایی شاخص و مشترک موجود در اسانس گیاه آوندول در رویشگاه‌های مورد مطالعه (** حروف لاتین نشان‌دهنده نتایج مقایسه میانگین‌ها با $\text{Mean} \pm \text{SE}$) (با آزمون دانکن است).

معنی‌داری نبود اما در رویشگاه دارشاهی دارای میزان بیشتری بود. همچنین نتایج نشان داد ترکیب سزکویی ترین‌های اکسیژنه در رویشگاه محمودآباد نسبت به سایر رویشگاه‌ها دارای مقدار بیشتری بود. همان‌گونه که شکل ۵ نشان می‌دهد ترکیب هیدروکربن مونوترپن در رویشگاه محمودآباد دارای کمترین میزان است (شکل ۴).

به‌طورکلی نتایج نشان داد میان ساختار اجزای شیمیایی در رویشگاه دارشاهی با رویشگاه‌های گرگو و محمودآباد اختلاف معنی‌داری وجود دارد. همان‌طوری که شکل ۴ نشان می‌دهد بین رویشگاه‌های گرگو و محمودآباد به لحاظ آماری اختلاف معنی‌داری وجود ندارد. نتایج نشان داد ترکیب شیمیایی مونوترپن‌های اکسیژنه در رویشگاه دارشاهی دارای بیشترین مقدار و با سایر اجزا در منطقه دارشاهی دارای تفاوت معنی‌داری بود. همچنین این جزء اگرچه در دو رویشگاه گرگو و دارشاهی دارای اختلاف

شکل ۴: مقایسه ساختار اجزاء شیمیایی موجود در اسانس گیاه آوندول در رویشگاه‌های مورد مطالعه (** حروف لاتین نشان‌دهنده نتایج مقایسه میانگین‌ها (Mean $\pm$ SE) با آزمون دانکن است)

آلفا- سدرن با فاکتورهای ازت و اسیدیت در سطح ۱ درصد رابطه معنی‌داری دارد و با سایر فاکتورها رابطه معنی‌داری ندارد. نتایج نشان داد جزء ژرماکرن دی با فاکتورهای هدایت الکتریکی، کربن آلی، ازت و فسفر در سطح ۱ درصد، و با فاکتورهای پتاسیم و اسیدیت در سطح ۵ درصد دارای رابطه معنی‌داری می‌باشد. جزء آروماتندرون با فاکتور هدایت الکتریکی بیشترین رابطه را دارد. همچنین این جزء با سایر فاکتورها رابطه معنی‌داری دارد. همان‌طور که جدول ۲ نشان می‌دهد جزء بتا- المن با فاکتورهای ازت، اسیدیت، هدایت الکتریکی، کربن آلی و فسفر رابطه معنی‌داری دارد و با فاکتور پتاسیم رابطه معنی‌داری ندارد. ترکیب

نتایج حاصل از همبستگی پیرسون آنالیزهای خاک در جدول ۲ نشان داده شده است. نتایج حاصل از بررسی همبستگی پیرسون بین داده‌های ادافیکی (خاکی) و اجزای شیمیایی شاخص و مشترک نشان داد بین اکثر شاخص‌ها و عوامل ادافیکی همبستگی معنی‌داری وجود دارد. نتایج نشان داد جزء منتوفوران بیشترین میزان همبستگی را با فاکتور ازت دارد. همچنین این جزء با فاکتور پتاسیم خاک رابطه معنی‌داری ندارد و با سایر فاکتورهای ادافیکی رابطه معنی‌داری دارد. جزء کوروزرن با فاکتورهای ازت و اسیدیت رابطه معنی‌داری دارد و با سایر فاکتورها (فسفر، پتاسیم، کربن آلی و هدایت الکتریکی) رابطه معنی‌داری ندارد. جزء

سزکویی ترین با همه فاکتورهای ادافیکی (به جزء پتاسیم) در سطح ۱ درصد دارای رابطه معنی داری می باشد. ترکیبات سزکویی ترین های اکسیژنه با فاکتورهای اسیدیته و ازت در سطح ۱ درصد و با فاکتور هدایت الکتریکی در سطح ۵ درصد دارای رابطه معنی داری می باشد. ترکیبات غیر ترپنی با فاکتورهای اسیدیته و ازت در سطح ۱ درصد رابطه معنی داری دارد و با سایر فاکتورها رابطه معنی داری ندارد.

هیدروکربن مونوترپن با فاکتورهای اسیدیته و ازت خاک رابطه معنی داری دارد و این جزء با سایر فاکتورها رابطه معنی داری ندارد. ترکیب مونوترپن های اکسیژنه با فاکتورهای هدایت الکتریکی، کربن آلی و فسفر در سطح ۱ درصد و با فاکتورهای پتاسیم، ازت و اسیدیته در سطح ۵ درصد دارای رابطه معنی داری می باشد. بر اساس نتایج همبستگی میان فاکتورهای ادافیکی و اجزای شیمیایی شاخص و مشترک مشخص گردید ترکیب هیدروکربن

جدول ۲: نتایج حاصل از بررسی همبستگی پیرسون بین فاکتورهای ادافیکی (خاکی) و اجزای شیمیایی شاخص و مشترک

	پتاسیم	فسفر	ازت	کربن آلی	هدایت الکتریکی	اسیدیته
Nonterpenes compounds	-۰/۰۴	۰/۳۵	-۰/۹۷**	۰/۳۰	۰/۴۴	-۰/۹۲**
Oxygenated sesquiterpenes	-۰/۱۶	-۰/۵۳	-۰/۹۹**	-۰/۴۹	-۰/۶۲*	۰/۹۲**
Sesquiterpene hydrocarbons	۰/۵۰	۰/۷۸**	۰/۹۰**	۰/۷۶**	۰/۸۵**	-۰/۸۲**
Oxygenated monoterpenes	-۰/۷۳**	-۰/۹۰**	-۰/۷۴**	-۰/۹۰**	-۰/۹۵**	۰/۶۵**
Monoterpene hydrocarbons	-۰/۳۳	۰/۰۸	۰/۸۸**	۰/۰۲	۰/۱۷	-۰/۸۵**
Elemene b-	۰/۵۲۷	۰/۷۹**	۰/۸۹**	۰/۷۸**	۰/۸۶**	-۰/۸۱**
Aromadendrene	۰/۷۶**	۰/۹۰**	۰/۶۹*	۰/۹۳**	۰/۹۶**	-۰/۶۱*
Germacrene D	-۰/۷۱*	-۰/۹۰**	-۰/۷۷**	-۰/۸۳**	-۰/۹۱**	۰/۶۸*
Cedrene a-	۰/۴۲	۰/۰۱	-۰/۸۲**	۰/۱۰	-۰/۰۵	۰/۷۹**
Curzerene	۰/۰۷	-۰/۳۳	-۰/۹۷**	-۰/۲۸	-۰/۴۲	۰/۹۱**
Menthofuran	-۰/۲۷	-۰/۶۲*	-۰/۹۸**	-۰/۵۹*	-۰/۷۰*	۰/۹۰**

بحث و نتیجه گیری

(۲۰۰۶) درصد اسانس گیاه آوندول در مناطق با ارتفاع بالاتر از سطح دریا، کمترین میزان را دارد و در مناطق با ارتفاع پایین تر، درصد اسانس بالاترین مقدار بود. همچنین در برخی مطالعات مشاهده شد با افزایش ارتفاع، بازده اسانس و درصد ترکیبات مشترک اسانس افزایش داشته است، از جمله، رنجبر و همکاران (۲۰۱۵) در بررسی کمیت و کیفیت اسانس گیاه دارویی *Salvia hydrangea* L. در رویشگاه های مختلف استان مازندران، اظهار داشتند که بازده و درصد ترکیبات مشترک اسانس، با افزایش ارتفاع افزایش داشته است (۲۹). راستی و همکاران (۲۰۰۱) در منطقه عمارلو رودبار در بررسی تاثیر رویشگاه (ارتفاع و جهت شیب دامنه ها) بر کمیت و کیفیت اسانس گیاه ارس به این نتیجه رسیدند که مقدار اسانس در ارتفاع ۱۷۵۰ متر بیشتر از ارتفاع ۱۵۰۰ متر بود که این افزایش بدلیل تغییر عوامل اقلیمی مثل درجه حرارت ذکر شد (۳۰). از طرفی، حبیبی و همکاران (۲۰۰۶) پس از مطالعه ی فیتوشیمیایی گیاه *Thymus kotschaynus*، اظهار داشتند با افزایش ارتفاع بازده اسانس کاهش قابل ملاحظه ای داشته

میزان بازدهی اسانس استحصالی گیاه آوندول در رویشگاه های مختلف دارای تفاوت معنی داری می باشد. به طوری که عملکرد متوسط روغن معطر استحصالی از سه تیمار مورد مطالعه گرگو، محمودآباد و دارشاهی به ترتیب به میزان ۰/۲۵ درصد، ۰/۱۷ درصد و ۰/۲۲ درصد بر مبنای وزن خشک گیاه، محاسبه گردیده است (بیشترین میزان مربوط به منطقه گرگو و کمترین میزان مربوط به منطقه محمودآباد). در تحقیق اسماعیلی و امیری (۲۰۰۶) در استان لرستان، درصد اسانس از ۰/۰۷ تا ۰/۵۵ درصد وزن خشک در استان لرستان متغیر بود. به عبارتی بر اساس نتایج تحقیق حاضر، درصد اسانس در استان کهگیلویه و بویر احمد کمتر درصد اسانس در استان لرستان می باشد. میزان بازدهی اسانس استحصالی در منطقه گرگو نسبت به مناطق محمودآباد و دارشاهی بیشتر می باشد، و منطقه گرگو دارای بالاترین میزان ارتفاع (۲۴۴۰ متر از سطح دریا) می باشد، بنابراین بیشترین بازده اسانس در بالاترین ارتفاع از سطح دریا مشاهده شد. در حالی که، در تحقیق اسماعیلی و امیری

است (۱۸). در مطالعه‌ای، گزارش شد اندام‌های گیاه کنگر در طبقه ارتفاعی پایین‌تر و در دوره گلدهی از فعالیت آنتی‌اکسیدانی بیشتری برخوردار است (۲۱).

نتایج تحقیق حاضر حاکی از این است که عملکرد گیاهان در اکوسیستم‌ها، تحت تاثیر عوامل مختلفی نظیر نوع گونه، اقلیم منطقه، نوع خاک، ارتفاع از سطح دریا و موقعیت جغرافیای دارد. میزان اسانس و ترکیبات مختلف آن به مقدار زیادی به عوامل محیطی بستگی دارد. عوامل محیطی می‌توانند شامل عوامل مختلف اکولوژیکی، جغرافیایی، اقلیمی، خاکی و ارتفاع باشد (۲۰). نتایج حاصل از این تحقیق حاکی از اختلاف معنی‌دار شاخص‌های کمی و کیفی ترکیبات گیاه آوندول در رویشگاه‌های مختلف آن در استان کهگیلویه و بویر احمد دارد، کمیت و کیفیت اسانس یک گونه خاص بر اساس زمان اسانس‌گیری، موقعیت جغرافیایی و محل کشت گیاه تغییر می‌کند. شرایط آب و هوایی و خاک مناطق مختلف بر روی ترکیب‌های موجود در اسانس اثر می‌کند (۶). تاثیر عوامل محیطی در تولید مواد موثره گیاهان دارویی بسیار پیچیده و مبهم است.

نتایج تحقیق حاضر حاکی از اختلاف معنی‌دار ترکیبات گیاه آوندول در سه رویشگاه در استان کهگیلویه و بویر احمد دارد. در همین راستا اسماعیلی و امیری (۲۰۰۶) بیان داشتند که کلیه شاخص‌های کمی و کیفی اسانس استحصالی از گیاه مورد ارزیابی به طور معناداری از پارامترهای اقلیمی و اکولوژیک رویشگاهی نظیر میزان ارتفاع از سطح دریا، متوسط میزان بارندگی و درجه‌ی حرارت، تاثیر می‌پذیرند.

نتایج تحقیق حاضر نشان داد ترکیبات شیمیایی منتوفوران، بتا-المن، آلفا-سدرن، آرومادندرن، ژرماکرن دی و کوروزرن از مهم‌ترین ترکیبات غالب و مشترک در هر سه رویشگاه بودند، بیشترین میزان اجزای شاخص و مشترک مربوط به ترکیب شیمیایی کوروزرن در رویشگاه محمودآباد و کمترین میزان اجزای شاخص و مشترک مربوط به آلفا-سدرن در رویشگاه گرگو است. ترکیب بتا-المن در رویشگاه دارشاهی بیشترین و در رویشگاه محمودآباد کمترین مقدار را دارا بود. ترکیب منتوفوران در رویشگاه محمودآباد بیشترین و در رویشگاه دارشاهی

کمترین مقدار را دارا بود. ترکیب کوروزرن بیشترین میزان را در بین ترکیبات مشترک و شاخص گیاه آوندول دارا بود، این اسانس در پزشکی دارای اثرات آنتی‌اکسیدانت، ضد تومور، ضد التهاب، ضد ویروس و ضد پارازیت است و در مورد بیماری‌هایی مثل دیابت، سرطان، عفونت‌های ویروسی و قارچی استفاده می‌شود، این نتایج با نتایج اسماعیلی و امیری هم‌خوانی دارد (۱۵). در مطالعه امیری و همکاران (۲۰۰۷) با هدف آنالیز روغن فرار موجود در گیاه دارویی آوندول، پنج ترکیب شیمیایی کوروزرن، کوروزرنون، ژرماکرن دی، ایزوپیمارول و فیلوکلادانول را بعنوان اجزاء شاخص معرفی نموده و اظهار داشتند که سزکونی ترپنها بیشترین سهم را در مقایسه با سایر ترکیبات، دارا می‌باشند، ترکیباتی که به صورت مشترک در تحقیق امیری و همکاران (۲۰۰۷) و تحقیق حاضر به‌عنوان شاخص معرفی شدند شامل کوروزرن و ژرماکرن دی می‌باشند (۴).

در تحقیق حاضر نتایج نشان داد ترکیبات شیمیایی مونوترپنی در شهرستان بویراحمد وجود دارد (منطقه سردسیری)، همچنین نتایج اسماعیلی و امیری (۲۰۰۶) نشان داد این ترکیبات فقط در مناطق سردسیری استان لرستان وجود دارند و در مناطق گرمسیری استان لرستان این ترکیبات شناسایی نشدند. وجود این ترکیبات در هر دو منطقه سردسیری، حاکی از عوامل اقلیمی مشابه (نور و دما) می‌باشد.

نتایج حاصل از بررسی همبستگی پیرسون بین داده‌های ادافیکی (خاکی) و اجزای شیمیایی شاخص و مشترک نشان داد بین اکثر شاخص‌ها و عوامل ادافیکی همبستگی معنی‌داری وجود دارد. نتایج پژوهش حاضر با نتایج پژوهشگرانی مانند نیاکان و همکاران (۲۰۰۴) (۲۵)؛ دیلمقانی و همکاران (۲۰۰۶) (۸)؛ فرهنگ و همکاران (۲۰۱۷) (۱۶)؛ آقاجانلو و قربانی (۲۰۱۶) (۲) و پورفتحی و همکاران (۲۰۱۱) (۲۸) هم‌خوانی دارد. نیاکان و همکاران (۲۰۰۴) اظهار داشتند میان میزان ازت موجود در خاک و اسانس استحصالی از گیاه *Mentha piperita* همبستگی مثبت و معناداری مشاهده می‌شود. حبیبی و همکاران (۲۰۰۶) پس از مطالعه‌ی فیتوشیمیایی گیاه *Thymus kotschaynus* تحت اثر پارامترهای رویشگاهی در حوزه‌ی آبخیز طالقان مشاهده نمودند که همبستگی مثبت و

اثرگذاری مشهودی بر میزان بازدهی اسانس حاصل از گیاه بابونه‌ی آلمانی (*Matricaria recutita*) نداشته است. دهقان و همکاران (۲۰۱۰) طی مطالعه‌ای در دو استان همدان و کردستان، بیان داشتند که دو فاکتور آدافیک و ارتفاع، سبب بروز اختلاف معنی داری در بازده و نوع ترکیبات شیمیایی موجود در اسانس حاصل از گیاه *Ziziphora clinopodioides* Lam. گردید.

به‌طورکلی نتایج نشان داد میزان بازدهی روغن استحصالی گیاه آوندول در رویشگاه‌های مختلف دارای تفاوت معنی‌داری می‌باشد. به طوری که عملکرد متوسط روغن معطر استحصالی از سه تیمار مورد مطالعه گرگو، محمودآباد و دارشاهی به ترتیب به میزان ۰/۲۵ درصد، ۰/۱۷ درصد و ۰/۲۲ درصد بر مبنای وزن خشک گیاه، می‌باشد. آنالیز حاصله از دستگاه‌های کروماتوگراف گازی و کروماتوگراف گازی متصل به طیف سنج جرمی، منجر به شناسایی ۱۷ ترکیب و ۹۸/۲ درصد از کل اجزاء شیمیایی موجود در اسانس استحصالی از گیاه در منطقه گرگو، شناسایی ۱۲ ترکیب و ۹۷/۲ درصد از کل اجزاء شیمیایی موجود در اسانس استحصالی از گیاه در منطقه محمودآباد، شناسایی ۱۲ ترکیب و ۹۶/۹ درصد از کل اجزاء شیمیایی موجود در اسانس استحصالی از گیاه در منطقه دارشاهی گردید. با توجه به یافته‌های تحقیق حاضر کمیت و کیفیت شاخص‌های اسانس استحصالی گیاه آوندول در رویشگاه‌های مختلف متفاوت و تحت تاثیر عوامل محیطی قرار دارد. با توجه به اهمیت اسانس استحصالی و تنوع ترکیبات موجود در اسانس گیاه آوندول، همچنین با توجه به اثرگذاری شاخصه‌های رویشگاهی بر مولفه‌های کمی و کیفی اسانس حاصله از این گیاه، نتایج حاصل از پژوهش حاضر گامی موثر در جهت ترویج شیوه‌های علمی کشت، اهلی کردن و تولید این گیاه بوده و باید مورد توجه متخصصین قرار گیرد.

معناداری میان برخی از فاکتورهای خاک با افزایش تعداد اجزاء شیمیایی اسانس حاصله از گیاه مورد نظر در ارتفاعات مختلف موجود می‌باشد. دیلمقانی و همکاران (۲۰۰۶) بیان داشتند که میزان دو آلکالوئید هیوسیامین و اسکوپولامین موجود در گیاه *Hyoscyamus pusillus* با میزان ازت و فسفر موجود در خاک، ارتباطی مستقیم اما با مقدار پتاسیم، ارتباطی عکس از خود آشکار ساخته‌اند (۸). در راستای همبستگی میان فاکتورهای آدافیکی و ترکیبات گیاهان، غلامی و عزیزی (۲۰۰۶) گزارش دادند که با افزایش عملکرد پیکر رویشی گیاه افسنطین (*Artemisia absinthium*) تحت اثر افزایش مقدار ازت، میزان کل اسانس و ترکیبات آلفا-توجون و کامازولن در واحد سطح، افزایش یافت (۱۷). نتایج نشان داد بین پتاسیم خاک و اکثر ترکیبات اسانس گیاه آوندول همبستگی معنی‌داری وجود ندارد این نتایج با نتایج دانشخواه و همکاران (۲۰۰۷) (۹) مطابقت ندارد. آنها اظهار داشتند همبستگی مستقیمی بین مقدار مصرف پتاسیم و عملکرد اسانس گل محمدی (*Rosa damascene*) وجود دارد.

در پژوهش حاضر بین هدایت الکتریکی و سزکوئی‌ترین‌ها رابطه معنی‌داری وجود دارد، این نتایج با نتایج نظری دلجو و همکاران (۲۰۰۷) (۲۴) هم‌خوانی دارد. نظری دلجو و همکاران (۲۰۰۷) پژوهشی با هدف بررسی تاثیر EC بر غلظت و ترکیب شیمیایی اسانس موجود در گیاه نعنای فلفلی (*Mentha piperita* var *officinalis*) انجام دادند. آنان گزارش نمودند که اثرگذاری میزان EC بر اسانس گیاه مورد مطالعه، معنادار بوده و روند تغییرات ترکیبات اسانس در تیمارهای مختلف متفاوت می‌باشد به‌نحوی که با افزایش مقدار EC، میزان برخی از سزکوئی‌ترین‌ها نظیر بتاکاریوفیلن و بتاکوبین روند صعودی از خود نشان می‌دهد. نتایج نشان داد فاکتورهای آدافیکی بر میزان بازدهی ترکیبات گیاه آوندول اثرگذار می‌باشد، نتایج تحقیق حاضر با نتایج دهقان و همکاران (۲۰۱۰) (۱۱)، مطابقت دارد و با نتایج عبادی و همکاران (۲۰۰۹)، مطابقت ندارد. عبادی و همکاران (۲۰۰۹) (۱۲) اظهار داشتند فاکتورهای آدافیکی،

References

1. Adams, R.P., 2007. Identification of essential oil Components by gas chromatography / quadrupole mass spectroscopy, Allured Carol Stream, IL.
2. Aghajanloo, F. & A. Ghorbani., 2016. The investigation of some factor affecting on distributions of *Ferula gummosa* and *Ferula ovina* in the mountainous range of Shilander Zanzan. Journal of Rangeland, 9(4): 407–416. (In Persian)
3. Amiri, H., 2006. Investigation of Antimicrobial effects of the essential oils and plant extracts *Smyrniun cordifolium* Boiss. On some pathogenic bacteria, pharmaceutical, 15-19. (In Persian)
4. Amiri, H., R. Khavarinejad & A. Rostaeian, 2007. Identification of ingredients present in the oil-secreting structures and anatomic study of plant essential oils *Smyrniun cordifolium* Boiss. Research and construction in natural resources, 74: 11-16. (In Persian)
5. Anonymus, 1996. European pharmacopoeia (3rd ed., pp. 121-122). Strasburg, France: Council of Europea.
6. Arnold, V., G. Valentine & B. Bellomaria, 1997. Comparative study of the essential oils from *Rosmarinus eiocalyx* and four Algeria and *R. officinalis* L. from other countries. Essential Oil Research, 9: 167-175.
7. British Pharmacopoeia., 1993. HMSO, Unipub London, 1750p.
8. Dalamghani, K., R. Khavarinejad., H. Fahimi & H. Hekmat Shoar, 2006. Extracted and measured of tropane alkaloids hyoscyamine and scopolamine from different organs in different stages of *Hyoscyamus pusillus* L. Rashid, Scientific Journal of Medicinal and Aromatic Plants Research, 2 (1): 1-10. (In Persian)
9. Daneshkhah, M., M. Kafi., V.M. Nikbakht & H. Mirjalili, 2007. Effect of different levels of N and K indices on essence of rose flower in Kashan. Journal of Horticultural Science and Technology, 8(2): 83- 90. (In Persian)
10. Davis, N.W., 1990. Gas chromatographic retention indices of monoterpene and sesquiterpenes on methyl silicone and carbowax 20M phases.
11. Dehghan, Z., F. Sefidkon., Gh. Bakhshi Khaniki & R. Kalvandi, 2010. The effect of some of the habitat conditions on the quantity and quality of oil *Ziziphora clinopodioides* Lam. Subsp. rigida (Boiss.). Journal of Medicinal and Aromatic Plants Research, 26 (1): 49-63. (In Persian)
12. Ebadi, M., T. Azizi., M. Omidbaigi & D. Hassanzadeh Khayat, 2009. The effect of planting date and seeding rate on quantitative and qualitative yield of German chamomile (*Matricaria recutita* L.). Iranian Journal of Medicinal and Aromatic Plants Research, 25(3): 308-296. (In Persian)
13. Emad, M., 1999. Industrial and medicinal plant identification and uses of forest and rangeland, rural development Publications, 110 pp. (In Persian)
14. Eslami Manoucheri, B. & H. Karimi Elyzee, 1989. Introduce of 214 types of products introduced in forest and rangeland, utilization and trade office, the byproducts of forest and rangeland. (In Persian)
15. Esmaili, A. & H. Amiri., 2006. The Study of Quantitative and Qualitative Changes of Essential Oil from *Smyrniun cordifolium* Boiss. in Lorestan Province. Journal of Medicinal Plants, 4 (20): 36-41. (In Persian)
16. Farhang, H.R., M.R. Vahabi., A. Alafchian & M. Tarkesh Esfahani. 2017. The impact of environmental conditions on phytochemical properties of *Gundelia tournefortii* in Char Mahal Bachtari and south Esfahan province. Journal of Rangeland, 11(2): 258-273. (In Persian)
17. Gholami, M. & A. Azizi., 2006. Effect of nitrogen fertilizer on the total amount of oil and a-Thujone and Chamazulene in absinthin (*Artemisia absinthium* L.). Agricultural research and water, soil and plants in agriculture, 6(3): 83-93. (In Persian)
18. Habibi, H., D. Mazaheri., N. Majnon Hosseini., M. Chaei Chi., M. Tabatabaei & M. Bigdeli, 2006. The effect of essential oils and latitude of its components in the plant *Thymus kotschyanus* in Taleqan area. Pazooesh and Sazandagi in agriculture and gardening, 19(4): 2-10. (In Persian)
19. Jafari, M., 2003. Soil sampling and analysis methods of analysis of important physical and chemical, Zoha voice Press, 236 p. (In Persian)
20. Kazemizadeh Z, Z. Habibi., M. Yousefzadi., M.A. Ashabi & M. Heydari Rikan, 2010. Chemical Composition and Antibacterial Activity of the essential oil of *Salvia mavrochlamys* bpiiss & Kotschy, from west Azarbayjan province. Journal of Medicinal plant, 9(33):75-82. (In Persian)
21. Khalasi Ahvazi, L., G.A. Heshmati., P. Zophen & M. Akbarloo, 2016. The impact of environmental factors on antioxidant activity of *Gundelia tournefortii* in various stages of maturity. Journal of Rangeland, 10(2): 246-237. (In Persian)
22. Mesdaghi, M., 2003. Rangeland in Iran. Imam Reza University Press, Fourth Edition. 333 p. (In Persian)
23. Mozaffarian, V., 2012. Knowledge of medicinal and aromatic plants Iran, Moaser Farhang Press, 1444 Page. (In Persian)

24. Nazari Deljo, M.J., S.J. Tabatabai & S.Z. Salmasi, 2007. Effect of electrical conductivity of nutrient solution on growth, concentration and composition of essential oil of peppermint (*Menthapiperita* var officinalis) in hydroponic. Journal of Agricultural Science, 17(4): 43-52. (In Persian)
25. Niakan, M., R. Khavarinejad & M.B. Rezaei, 2004. The effect of three ratios of fertilizer K and P, N on the growth characteristics of *Mentha piperita* L. Medicinal Plants Research, 20: 131-148. (In Persian)
26. Omidbeigi, R., 2005. Production and manufacturing the herbs, Beh-nashr Publication, Mashhad Vol. 1, p. 347. (In Persian)
27. Omidbeygi, R., 2009. Processing of medicinal plants, Publication of Astan Qods Razavi, 1. (In Persian)
28. Pourfathi, M., R. Erfanzadeh & H. Ghelichnia, 2011. Effect of altitude and some soil properties of distribution of *Artemisia fragrans* (Case study: Halichal, Amol). Journal of Rangeland, 4(4): 530-539. (In Persian)
29. Ranjbar, S., M. Ebrahimi & M. Akbarzadah, 2015. Evaluation of the quality and quantity of essential oil of *Salvia hydrangea* L. in different habitat Mazandaran province. Ecophytochemical Journal of Medicinal Plants, 3(1): 12- 24. (In Persian)
30. Rasti, A., F. Sefidkon & K. Jaimand, 2001. Effect of habitat, elevation, aspect and slope on the quality and quantity of essential oil of *Juniperus* sp., in the Amarlooi Roodbar regions, International Conference of Medicinal Plants, 159 p. (In Persian)
31. Rechinger K.H., 1982. Flora Iranica, Akademische DruckU, Verlagsanstalt, Graz-Austria. 150: 292-316.
32. Shafizadeh, F., 2002. Medicinal Plants of Lorestan Province, Hayian Publisher, Tehran. (In Persian)
33. Tirillini B.B., A. Maria., A.M. Stoppini & R.R. Pellegrino, 1996. Essential oil component in the epigeous and hypogeous part of *Smyrniun perfoliatum*. Journal of Essential oil Research, 8: 611-614.